

מאימתי ועד מתי שואלים על הגשמים

מים ראשונים: הזכרת הגשם היא אמירת "משיב הרוח ומוריד הגשם" בברכה השנייה של תפילת עמידה היא ברכת גבורות. השאלה על הגשם היא הבקשה על המטר בברכת השנים: הוספת "ותן טל ומטר לברכה" כמנהג האשכנזים, או ברכת שנים מיוחדת לחורף כמנהג הספרדים. ראו מסכת ברכות פרק ה משנה ב: "מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים ושואלין הגשמים בברכת השנים וכו'". בשניהם יש לדון "מאימתי" ו"עד מתי" מזכירים ושואלים ומה הדין בארץ ישראל, בבבל ובשאר תפוצות ישראל בעולם. ובשניהם יש דיון מפורט במקורות. בשל כך, ומשום שהוכרע להלכה שמזכירים בשמיני עצרת ושואלים בז' במרחשון, החלטנו להקדיש לנושא שני דפים. כאן בנושא שאלת הגשמים ובשמיני עצרת על [הזכרת הגשמים](#). ומן הסתם חזרנו וכפלנו חלק מהמקורות שהרי הדברים קלועים ושזורים זה בזה.

מסכת תענית פרק א – הדין במשנה

משנה א: מאימתי מזכירין גבורת גשמים? רבי אליעזר אומר: מיום טוב הראשון של חג.¹ רבי יהושע אומר: מיום טוב האחרון של חג.² אמר לו רבי יהושע: הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה בחג,³ למה מזכיר? אמר לו רבי אליעזר: אף אני לא אמרתי לשאול, אלא להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו. אמר לו: אם כן לעולם יהא מזכיר.⁴

משנה ב: אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים.⁵ רבי יהודה אומר: העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג - האחרון מזכיר, הראשון אינו מזכיר.⁶ ביום טוב הראשון של פסח - הראשון מזכיר, האחרון אינו מזכיר.⁷ עד אימתי שואלין את הגשמים? רבי יהודה אומר: עד שיעבור הפסח. רבי מאיר אומר: עד שיצא ניסן, שנאמר: "ויווד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון" (יואל ב כג).⁸

משנה ג: בשלושה במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמישה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת.⁹

¹ סתם חג כידוע הוא חג הסוכות החותם את חגי תשרי, את העונה החקלאית ונשלשה בו השמחה וזכה לכינוי [זמן שמחתנו](#). (אבל כשאומרים את הכלל בלוח השנה: לא אד"ו ראש ולא בד"ו חג, הכוונה ב"חג" שם היא לפסח).

² כאן מכונה שמיני עצרת יום טוב אחרון של חג בעוד שבמקורות אחרים הוא נחשב לרגל בפני עצמו – ראו דיון בגמרא ראש השנה ד ע"ב והכלל: פז"ר קט"ב - פייס לעצמו זמן לעצמו רגל לעצמו קרבן לעצמו שיר לעצמו ברכה לעצמו. אך התורה עצמה מכנה יום זה כ"יום השמיני" – שמיני למה? שמיני לחג הסוכות. ראו בחנוכת מנחה מלכים א ח סו: "ביום השמיני שלח את הקים ויברכו את המלך וילכו לאהליהם שמחים וטובי לב על כל הטובה אשר עשה ה' לדוד עבדו ולישאאל עמו".

³ כלשון המשנה במסכת סוכה פרק ט על ירידת גשמים בסוכות: "משלו משל למה הדבר דומה? לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו". ומוסיפה הגמרא שהרב כאילו אומר לעבד: "אי אפשרי בשימושך".

⁴ מסכת תענית פותחת בדין הזכרת גבורות גשמים, היינו אמירת "משיב הרוח ומוריד הגשם" בברכה השנייה של תפילת עמידה היא ברכת גבורות (ומחזירה אותנו קצת לאווירה של חג הסוכות אחר כותלנו). המילה האחרונה במשנה היא של ר' יהושע והלכה כמותו, אבל להלן נראה בברייתא בגמרא שיש לר' אליעזר שמבחיין בין הזכרת הגשמים ובין שאלת הגשמים, מענה טוב לטענותיו של ר' יהושע. מה עוד שכל חג הסוכות הוא באווירה של מים וגשם ופיוטים רבים בחג (בהושענות) מזכירים את הגשם. וניסוך המים בחג בבית המקדש. ואלה בדיוק דברי ר' אליעזר: "אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר ... בעונתו".

⁵ זה משפט מפתח לנושא שלנו, אלא שיש קושי במיקומו דווקא כאן בפתיחת משנה ב שמרחיבה אח"כ לדון בדיני הזכרת הגשם, כהמשך למשנה א. יש מספר אפשרויות להבין קטע זה שלכאורה מחזק את שיטת ר' יהושע. ועל כך בדיון בגמרא תענית ד ע"א שנראה להלן.

⁶ ר' יהודה ממשיך את שיטתו של ר' יהושע לעיל שמתחילים להזכיר מוריד הגשם ביום טוב האחרון של סוכות ומגדיר מתי בדיוק: בעל מוסף – האחרון – מזכיר מוריד הגשם, בעל שחרית – הראשון – עדיין אומר מוריד הטל. ראו דיון על כך בירושלמי תענית פרק א הלכה א, מדוע לא יתחילו כבר בתפילת ערבית של שמיני עצרת, או לפחות בשחרית (וראו גם הדיון בבבלי תענית ג ע"א).

⁷ ר' יהודה גם מתייחס לנושא הפסקת הזכרת הגשם בסוף החורף, נושא שלא נדון במשנה הראשונה וקובע במעין סימטריה שביום טוב הראשון של פסח בעל שחרית (הראשון) עדיין אומר מוריד הגשם, ובעל מוסף (האחרון) אינו מזכיר, היינו אומר מוריד הטל.

⁸ מוזר שהמשנה מקדימה את הדין "עד מתי שואלים על הגשם" לפני הדין "מאימתי שואלים על הגשמים". האם משום שכבר אמרה לעיל: "אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים" והשאירה לכל מקום לקבוע את זמנו? עכ"פ, לגבי הפסקת שאלת הגשמים אין אנו נוהגים לא כר' מאיר ולא כר' יהודה, משום שההלכה היא כר' יהודה (הקודם), יש פה שני מסורות בשם ר' יהודה כפי מסביר עולא בגמרא שם דף ד ע"ב) שמפסיקים להזכיר גבורות גשמים ביום טוב הראשון של פסח ואין מקום להמשיך ולשאול על הגשמים אם הפסיקו להזכיר גבורות גשמים. וגם לא להמשיך ולהזכיר לאחר שהפסיקו לשאול. גם דין זה של הפסקת השאלה (וההזכרה), נראה ביתר פירוט להלן בשני התלמודים. ועל הפסוק שר' מאיר מביא כסיוע לשיטתו מספר יואל, שאירע לאחר מכת הארבה הקשה המתוארת בפרק ב שם, הרחבנו לדון בדברינו [רביעות היורה](#).

⁹ הגענו לנושא שלנו. המועד שמציעה המשנה להתחלת השאלה (הבקשה) על הגשמים הוא ג' בחשון, אך רבן גמליאל מאחר לז' בחשון על מנת לתת זמן מספיק, 15 יום, לאחרון עולי הרגל שבא לחוג את חג הסוכות בירושלים, לשוב לביתו ליד נהר פרת.

תוספתא תענית פרק א הלכה ב – מועד קבוע או משתנה

הלכה ב: מימתיי¹⁰ שואלין את הגשמים? משתגיע זמנה של רביעה.¹¹ אם היתה שנה חסירה נותנין לה חסרונה, אם לאו הולכין אחר סדרן דברי רבי.¹² רבן שמעון בן גמליאל אומר: לעולם הולכין אחר סדרן.¹³ אם היתה שנה מעוברת נותנין לה עיבורה.¹⁴

הלכה ג: אי זו היא רביעה ראשונה? ר' מאיר אומר: ביכורה לשלושה, בינונית לשבעה, אפלה לשבעה עשר.¹⁵ רבי יהודה אומר: הבכירה לשבעה, בינונית לשבעה עשר, אפילה לעשרים ושלושה. ר' יוסה אומר: ביכירה לשבעה עשר, בינונית לעשרים ושלושה, אפילה לראש חדש כסליו. וכן היה ר' יוסה אומר: אין היחידים מתעניין אלא מראש החודש.¹⁶

מסכת תענית פרק א משניות ד-ה – מאימתי מתחילים תענית גשמים

הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתעניין שלש תעניות הגיע ראש חדש כסליו ולא ירדו גשמים בית דין גוזרין שלש תעניות על הצבור וכו'.¹⁷

גמרא תענית דף ב ע"ב – משעה שמפסיק לשאלה – מפסיק להזכרה

דנתיא: מאימתי מזכירין על הגשמים - רבי אליעזר אומר: משעת נטילת לולב, רבי יהושע אומר: משעת הנחתו. אמר רבי אליעזר: הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים. וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם בלא מים - כך אי אפשר לעולם בלא מים. אמר לו רבי יהושע: והלא גשמים בחג אינו אלא סימן קללה! אמר לו רבי אליעזר: אף אני לא אמרתי לשאול, אלא להזכיר. וכשם שתחיית המתים מזכיר כל השנה כולה ואינה אלא בזמנה - כך מזכירים גבורות גשמים כל השנה ואינן אלא בזמן. לפיכך, אם בא להזכיר כל השנה כולה - מזכיר. רבי אומר: אומר אני, משעה שמפסיק לשאלה כך מפסיק להזכרה.¹⁸

¹⁰ מתי או מאימתי, בכתובה ארץ ישראלית בה האל"ף מושמטת לפעמים. וכאן יוצא חידוד לשוני: מים-ממתי?

¹¹ ירדת הגשם בפרקים (במנות) נקראת רביעה. כאן מדובר ברביעה הראשונה. ולרביעות הירור הקדשנו דף מיוחד במועד זה.

¹² זו שיטת רבי יהודה הנשיא שגם בהלכות אחרות מדגיש את החשיבות של התחשבות בשנת השמש, היינו באקלים ובטבע שמסביב. אם השנה היא חסירה, היינו הלוח הירחי לפי אנחנו פועלים בחודשים ובמועדים מפגר אחרי הלוח השמשי והכל מוקדם יותר (ומן הסתם תעובר השנה באדר הקרוב), אזי מתחשבים בחסרון (פיגור) זה ומאחרים את מועד שאילת הגשמים. רבי לא נותן מועד מסוים כי לשיטתו הכל דינמי ובית הדין שבאותה עת יחליט.

¹³ רבי הציע ללכת עפ"י מועד קבוע וידוע "הולכים אחר סדרם" בשנים שאינן חסרות, אבל רבי שמעון בן גמליאל (אביו של רבי?) קובע שבכל השנים "הולכים אחר סדרם", אולי במטרה ליצור הלכה פשוטה ואחידה גם אם זה לא בדיוק מתאים לעונות השנה.

¹⁴ כאן יש התחשבות בצד השני, היינו שבשנה מעוברת (זו שהסתיימה שהיה בה אדר ב'), מקדימים את מועד שאילת הגשמים ושוב לא "הולכים אחר סדרם". אפשר שדעה זו משלימה כתמונת ראי את שיטת רבי לעיל, אך סדר הבאת הדברים בתוספתא מעלה את האפשרות שזו דעה שלישית: בשנה חסירה לא מתחשבים כי לא מאחרים את השאלה לגשמים, אבל בשנה מעוברת כן מתחשבים ומקדימים. ויש לעיין בפרשני התוספתא. כך או כך, נקבעה הלכה כשיטת רבן שמעון בן גמליאל שלא מתחשבים בחיסור או עיבור השנה ולעולם "הולכים אחר סדרם". ומהו "סדרם"? בשבעה בחודש חשון כשיטת רבן גמליאל לעיל במשנה.

¹⁵ הרביעה המוקדמת (בכירה) צפיה כבר בג' בחשון, הבינונית בז' בחשון והמאוחרת (האפילה) בי"ז בחודש. וכך גם בשיטות הבאות של ר' יהודה ורבי יוסה, אבל במועדים אחרים.

¹⁶ השוו תוספתא זו עם משנה ג' לעיל. ר' מאיר כסתם משנה. לשיטתו, שואלים על הגשמים לפי מועד הרביעה הראשונה האפשרית (הבכירה) ואין התחשבות בגורמים אחרים - עולי הרגלים כבר יסתדרו, הגשם הראשון טוב לשמן הזיתים שנתברכה בהם ארץ ישראל. שיטת ר' יהודה בתוספתא מתלכדת להלכה עם שיטת רבן גמליאל במשנה, אבל מהסיבה של הרביעה. אפשר ששיטה זו המאחרת את הרביעה הראשונה לז' בחשון הועדפה משום שהיא מסתדרת עם ההתחשבות של רבן גמליאל בעולי הרגל; או אולי ההפך, ההתחשבות של רבן גמליאל בעולי הרגל התקבלה משום שהיא מסתדרת עם הרביעה לפי שיטת ר' יהודה. ובאשר לשיטת ר' יוסי שהרביעה הראשונה היא בי"ז בחשון, האם הוא מציע שבתאריך זה יתחילו לשאול על הגשמים? אפשר, אבל המשנה לעיל מביאה רק את שיטת ר' מאיר ורבן גמליאל. ראו אגב האזכור בירושלמי תענית א ג שבי"ז בחשון החל המבול.

¹⁷ נושא התענית על הגשם קשור הדוק למועד שאלת הגשמים ולא בכדי מופיע במשנה מיד בסמוך. משנה זו תואמת את שיטת ר' מאיר שמתחילים לשאול על הגשמים בג' בחשון ולפיכך אם לא ירדה רביעה ראשונה תוך שבועיים, היינו עד המועד המאוחר של י"ז בחודש - מתחילים בתענית. אבל רק היחידים מתענים בתאריך זה (ראו דברינו [יחידים](#) בדפים המיוחדים). הציבור הרחב מתחיל להתענות בראש חודש כסלו (אם לא ירדו עד אז גשמים) שזה כשיטת ר' יוסי (יוסה בלשון ארץ ישראל) בתוספתא. ראו הדין בגמרא תענית ו ע"א על בסיס המשנה והתוספתא הנ"ל והקביעה להלכה כרב חסדא (השני) שם. ראו להלכה גם בהלכות תענית לרמב"ם בתחילת פרק ג. סוף דבר, המנהג להלכה הוא מעין שילוב של שלוש הדעות. שואלים על הגשמים בז' בחשון כשיטת ר' יהודה בתוספתא ורבן גמליאל במשנה. אבל לא מתחילים להתענות בכג' בחשון כשיטתם (אם לא ירדו בינתיים גשמים), אלא בי"ז בחשון מתענים היחידים כשיטת ר' מאיר, וכראש חודש כסלו כלל הציבור, כשיטת ר' יוסי. וכאן המקום להעיר שאת הקשר של השאלה על הגשמים למועד הרביעה ולתענית על הגשמים ואת הציבור של התוספתא הנ"ל למשנה, אנו חבים לתלמוד הירושלמי תענית פרק א הלכה ג. בעלי התריסין מוזמנים לעיין שם.

¹⁸ כבר הרחבנו לדון על ברייתא זו בה ר' אליעזר עונה לכאורה יפה לר' יהושע בדברינו בדף המקביל מאימתי ועד מתי מזכירים את הגשמים. ראו שם. כאן אנו מבקשים להתמקד בדברי רבי: "אומר אני, משעה שמפסיק לשאלה כך מפסיק להזכרה". מטרת אמירה

מסכת תענית דף ד עמוד ב – עד מתי שואלים (ומזכירים)

רבי יהודה אומר העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג - האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר. ביום טוב הראשון של פסח - הראשון מזכיר, האחרון אינו מזכיר...¹⁹ ורמינהו: עד מתי שואלין את הגשמים? רבי יהודה אומר: עד שיעבור הפסח, רבי מאיר אומר: עד שיעבור ניסן!²⁰ - אמר רב חסדא: לא קשיא, כאן - לשאול, כאן להזכיר. מישאל שאיל ואזיל, להזכיר - ביום טוב הראשון פסיק.²¹
אמר עולא: הא דרב חסדא קשיא כחומץ לשנים וכעשן לעיניים. ומה במקום שאינו שואל - מזכיר, במקום ששואל - אינו דין שיהא מזכיר? אלא אמר עולא: תרי תנאי אליבא דרבי יהודה.²²

שם – שיטת ר' יוחנן הזכרה ושאלה כאחת²³

אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי יהודה.²⁴ אמר ליה רבי זירא לרבי אסי: ומי אמר רבי יוחנן הכי? והתנן: בשלשה במרחשוון שואלין את הגשמים, רבן גמליאל אומר: בשבעה בו. ואמר רבי אלעזר: הלכה כרבן גמליאל! ... לא קשיא; כאן - לשאול, כאן - להזכיר.²⁵ והאמר רבי יוחנן: במקום ששואל מזכיר! - ההוא להפסקה איתמר.²⁶ - והאמר רבי יוחנן: התחיל להזכיר - מתחיל לשאול, פסק מלשואל - פוסק מלהזכיר!²⁷ - אלא לא קשיא: הא - לן, הא - להו. מאי שנא לדידן - דאית לן פירי בדברא,²⁸ לדידהו נמי - אית להו עולי רגלים! - כי

אסרטיבית זו היא להוציא משיטת ר' אליעזר. שהרי אם ימשיכו להזכיר את הגשם גם לאחר שיפסיקו לשאול, מדוע שלא יעשו זאת כל הקיץ? ניתן אמנם לחשוב שבאופן סימטרי עם תחילת החורף, גם בסופו תהיה הפרשה בין הזכרה לשאלה (כפי שאכן יש מי שמציע כך בגמרא להלן), לפיכך בא רבי ואומר: לא! "משעה שמפסיק לשאלה כך מפסיק להזכרה". אבל מתי מפסיקים לשאול? המשנה מזכירה רק מתי מפסיקים להזכיר! על כך במקור הבא.

¹⁹ עד כאן ציטטה ממשנה ב' לעיל. הדגש הוא על החצי השני של דברי ר' יהודה, היינו על הפסקת הזכרת הגשם ביום טוב הראשון של הפסח.

²⁰ לפי ר' יהודה זה (השני במשנה ב) שואלים את הגשמים עד סוף חג הפסח וזה סותר לכאורה את דברי ר' יהודה במשנה שכבר בתפילת מוסף של יום טוב הראשון של פסח מפסיקים לומר מוריד הגשם. ויש לשים לב אגב לשיטת ר' מאיר שכל חודש ניסן מבקשים על הגשם על בסיס הפסוק ביואל כפי שכבר הערנו בהערה 8 לעיל. ראו דין זה גם בתוספתא תענית פרק א הלכה א.

²¹ אין הכי נמי אומר רב חסדא, אין שום סתירה פנימית בתוך משנה ב' לעיל. לפי ר' יהודה מפסיקים להזכיר מוריד הגשם בתחילת חג הפסח, אך ממשיכים לשאול על הגשם עד אחרי החג.

²² עולא יוצא חוצץ נגד הרעיון שניתן להמשיך ולבקש על הגשם אחרי שהפסיקו לומר מוריד הגשם ומכנה את הצעת רב חסדא "חומץ לשניים ועשן לעיניים" (על בסיס הפסוק במשלי י כו, ראו שם במקור חריפות הביטוי). עולא גם נותן נימוק לדבריו שהרי הגיוני להזכיר כשעדיין לא שואלים, כפי שאנו עושים בתחילת החורף, אבל לשאול על הגשם כאשר כבר לא מזכירים "מוריד הגשם" (ואומרים "מוריד הטל")?! זה בלתי אפשרי! ההסבר שהוא מציע הוא שיש כאן שתי מסורות שונות וסותרות שנאמרו בשם ר' יהודה (ובמקבילה בירושלמי תענית א ב, שדעה אחת אומר ר' יהודה (בן אלעאי) בשם עצמו, והאחרת בשם ר' יהודה בן בתירא והתחלפו יהודה או יודה ביהודה). ראו שם בהמשך הגמרא ניסיונות נוספים לענות על סתירה פנימית זו (כביכול) בדברי ר' יהודה במשנה, כולל הצעת רב יוסף שהמתורגמן ישאל ולא שליח הציבור שנידחית, או הצעת רבה ש"עד שיעבור הפסח" כוונתו "עד שיעבור זמן שחיתת (קרבן) הפסח" (ראו אזכור תנורי הפסחים בסיפור חוני המעגל, תענית יט ע"א). כך, גם בסוף החורף יהיה זמן (בערך יום אחד) בין הפסקת ההזכרה להפסקת השאלה, ובאופן סימטרי, קודם נפסיק לשאול ואחרי יום נפסיק גם להזכיר: "וכתחילתו כן סופו, מה תחילתו מזכיר אף על פי שאינו שואל - אף סופו מזכיר אף על פי שאינו שואל". אך גם הצעה זו נדחית בנימוק של אביי: "בשלמא תחילתו מזכיר - הזכרה נמי ריצוי שאלה היא, אלא סופו מאי ריצוי שאלה איכא?" - אין טעם לרצות את הקב"ה אם אין אח"כ בקשה. ולעיל גם ראינו את שיטת רבי: "משעה שמפסיק לשאלה - כך מפסיק להזכרה". סוף דבר, נשארנו עם ההסבר של עולא ועם שיטת ר' יהודה במשנה שאמנם איננה מציינת בפירוש מתי מפסיקים לשאול על הגשם, אבל פשיטא לגמרא שמשעה שמפסיקים להזכיר מפסיקים גם לשאול (ואת דברי רבי אפשר לקרוא גם הפוך: משעה שמפסיק להזכיר - מפסיק לשאול. ובמילים שלנו: שואלים על הגשמים עד הרגע האחרון, ראו מים אחרונים).

²³ נראה שסיכמנו את "עד מתי שואלים על הגשמים". נחזור ונשלים מספר מקורות בנושא "מאימתי שואלים על הגשמים" דרך הדין מאימתי מזכירים שמלווה אותנו על העת.

²⁴ במשנה ב לעיל, שהאחרון היינו בעל המוסף של שמיני עצרת, מזכיר את הגשמים.

²⁵ הגמרא מעמתת את דברי ר' יהודה בראש משנה ב גם עם דין שאלת גשמים במשנה ג והתירוץ הוא פשוט למדי: במשנה ב מדובר על הזכרה ובמשנה ג על שאלה. בדומה לדברי ר' אליעזר במשנה א. תירוץ זה הוא כה פשוט עד שנדרש להבין מה בכלל הייתה השאלה (ההווה אמינא) של הגמרא, הרי המשנה נוקטת בלשון שונה ברורה שמפרידה בין "מזכיר" ובין "שואל"! מסתבר שההפרדה בין הזכרת גשמים ושאלת הגשמים לא הייתה מקובלת על כולם ומחזירה אותנו לתשובתו של ר' אליעזר לר' יהושע במשנה בה פתחנו שאולי היא היסוד להפרדה זו. נראה שיש מי שלא קיבל את העקרון של ר' אליעזר ולפיכך שאל מה ששאל. ואם כך, איז ניתן לשאול מנגד על ר' יהושע שדוחה את הזכרת הגשם לסוף החג, מה יאמר לגבי שאלה על הגשם? למה לא לשאול מיד באסרו חג? הרי כבר אין בעיה של סימן קללה ושל הרב ששופך קיתון על עבדו.

²⁶ כשמפסיקים בסוף החורף לומר משיב הרוח מפסיקים בו בזמן גם לשאול על הגשמים, כפי שכבר ראינו לעיל. אבל אין כך בהכרח גם שכאשר מתחילים להזכיר יתחילו גם לשאול.

²⁷ הזכרת הגשמים ושאלתם הולכים ביחד בין בהפסקה ובין בהתחלה! זו שיטת ר' יוחנן שלכאורה היא כנגד המשנה לעיל! נראה שכך הוא מבין את שיטת ר' יהושע שקיבלה חיזוק מדברי ר' יהודה לעיל שבעל המוסף בשמיני עצרת מזכיר (והלכה כמותו), וכן מלשון המשנה בראש משנה ב: "אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים", שראינו לעיל ונראה עוד להלן.

²⁸ פירות בשדה. לדידן - אנשי בבל, לדידהו - אנשי ארץ ישראל. קטע זה לקוח מהתלמוד הבבלי. את הירושלמי נראה להלן.

קאמר רבי יוחנן בזמן שאין בית המקדש קיים. - השתא דאתית להכי הא והא לדידהו, ולא קשיא: כאן - בזמן שבית המקדש קיים, כאן - בזמן שאין בית המקדש קיים.²⁹

שם דף ד עמוד א – חיזוק אפשרי לשיטת ר' יוחנן

"אין שואלין את הגשמים וכו'". סברוה: שאלה והזכרה חדא מילתא היא, מאן תנא? אמר רבא: רבי יהושע היא, דאמר: משעת הנחתו. אמר ליה אביי: אפילו תימא רבי אליעזר, שאלה לחוד והזכרה לחוד.³⁰

בבא מציעא כח ע"א – הקשר לדין הכרזה על אבדה

משנה: ועד מתי חייב להכריז? עד כדי שידעו בו שכניו, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: שלש רגלים, ואחר הרגל האחרון שבעה ימים, כדי שילך לביתו שלושה ויחזור שלושה ויכריז יום אחד.³¹

גמרא: ... ורמינהו: בשלושה במרחשון שואלין את הגשמים, רבן גמליאל אומר: בשבעה בו חמישה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת!³² - אמר רב יוסף: לא קשיא: כאן - במקדש ראשון, כאן - במקדש שני. במקדש ראשון, דנפשי ישראל טובא, דכתיב בהו: "יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרוב" (מלכים א ד כ) - בעינן כולי האי. במקדש שני דלא נפשי ישראל טובא ... - לא בעינן כולי האי.³³ - אמר ליה אביי: ... אפכא מסתברא: מקדש ראשון דנפשי ישראל טובא, דמצוות עלמא, ומשתכחי שיירתא דאזלי בין ביממא ובין בליליא - לא בעינן כולי האי, וסגי בתלתא יומא. מקדש שני, דלא נפשי ישראל טובא ולא מצוות עלמא, ולא משתכחי שיירתא דאזלי בין ביממא ובין בליליא - בעינן כולי האי.³⁴ רבא אמר: לא שנא במקדש ראשון ולא שנא במקדש שני, לא הטריחו רבנן באבידה יותר מדאי.³⁵

²⁹ את הסתירה בין דברי ר' יוחנן והמשנה מציעה הגמרא לתרץ באחת משתי דרכים. הראשונה, שיש הבדל בין בבל וארץ ישראל. בבבל מפסיקים בין הזכרת הגשמים שהיא ביום טוב האחרון ובין "טל ומטר" 15 יום מאוחר יותר, כדין המשנה, משום שיש להם פירות בשדה (ואינם כה תלויים בגשם). ומה שאמר ר' יוחנן "התחיל להזכיר - מתחיל לשאול" הוא בארץ ישראל שבה שואלים מיד באסרו חג (בחג עצמו אי אפשר לשאול כי אין ברכת השנים בתפילת החג). ואפשר שזו בעצם שיטת ר' יהושע (ראו סוף הערה 25). לפי אפשרות זו המשנה שנכתבה בארץ ישראל מבטאת את דין בבלי! אפשרות שנייה היא שההבדל הוא בין הזמן שבית המקדש היה קיים ועולי רגל באים לירושלים (הייתה כנראה עלייה לרגל גם אחרי החורבן אבל במספרים פחותים) שזה דין המשנה, ובין המצב לאחר החורבן שבו למרות שאפשר היה לומר "מהרה יבנה בית המקדש", והיו עולי רגלים שבאו לקיים "סובו ציון והקיפוה", ביטל ר' יוחנן, מראשי חכמי ארץ ישראל בתקופת האמוראים, את ההפסקה בין הזכרת הגשמים ושאלת הגשמים וממילא גם את תאריך ז' בחשוון. מיד באסרו חג היו שואלים על הגשמים, בין בבבל ובין בארץ ישראל - דין אחד לכולם. מגמרא זו הסיקו ראשונים כריטב"א, רמב"ן, ריא"ז ואחרים שבימינו יש לשאול על הגשמים מיד לאחר החג.

³⁰ אנחנו חוזרים עמוד אחד אחורה בגמרא תענית שם לציטוט של הקטע ממשנה ב לעיל: "אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים" - ציטוט שכבר הזכרנו בקצרה בהערה 5 לעיל, אך לאור שיטתו של ר' יוחנן לעיל, נראה ראוי לחזור עליו. הסברה הראשונה של האמוראים הדנים במשנה זו היא שאמירה זו היא כשיטת ר' יהושע שסובר ששאלה על הגשמים והזכרת גבורות הגשמים היא דבר אחד. אביי אמנם דוחה סברה זו (וכך גם בשם רבא עצמו בהמשך הגמרא שם, לפי שיטה אחרת) וסבור שאין באמירה זו הכרע כשיטת ר' יהושע (ואין גם הכרע להבין בשיטת ר' יהושע ששאלה והזכרה הולכים ביחד), ואולי אדרבא, אמירה זו מעידה על כך שגם ר' יהושע מסכים שהשאלה על הגשמים תהיה אחרי החג - סמוך לרביעות הגשמים כפי שראינו לעיל (כך נראה מפירוש ברטנורא על המשנה). אבל הסברה הראשונה נראית כחיזוק לשיטת ר' יוחנן שמשעה שמתחילים להזכיר - מתחילים לשאול. ומהי שעה זו? שעת הנחת הלולב בסוף חג הסוכות (וכיוון שבחג אין ברכת השנים, יהיה בל"ז הבדל של יום אחד בין ההזכרה לשאלה).

³¹ המשנה דנה בדין הכרזה על אבדה שיש בה סימנים וניתן לאמת את בעל האבדה (שמן הסתם גם יחפש אחריה ולא ימהר להתיימש ממנה). ר' מאיר אינו נותן זמן קבוע, אלא עד שידעו כל אנשי הסביבה בה נמצאה האבדה. ר' יהודה מחמיר למדי ומתמקד באבדה שאבדה בירושלים (שאם לא נמצא בזמן קצר בעל האבדה יש לחשוב שהיא אבדה למי שבא לחוג את הרגל בירושלים) וקובע שצריך להכריז עליה ברצף של שלושה רגלים (בהנחה שעולי הרגל באו לפחות לחוג אחד מהשלושה) ולתת עוד שבעה ימים אחרי החג האחרון כדי שמי שמע את ההכרזה יוכל לחזור לביתו ולבדוק אם החפץ שהוכרז אכן אבד לו ולחזור לירושלים ולתת סימנים ולקבל את האבדה. מה זה קשור לנושא שלנו?

³² משמע שמתחשבים במי שהמרחק שלו מירושלים הוא מהלך 15 יום ולא שלושה ימים.

³³ המשנה על שאלת הגשמים, שנותנת פסק זמן של 15 יום מהזכרת הגשמים עד לשאלת הגשמים, מכוונת למציאות של עולי רגל רבים שבאים גם ממקומות מרוחקים, כפי שהיה בבית ראשון (והוא הדין אז גם באבדה). אבל המשנה של אבדה שמסתפקת בשלושה ימים (שבעה עם חזור והכרזה) מכוונת לתקופה של מיעוט עולי רגל, כפי שהיה בבית שני (בוודאי בראשיתו), שבאים ממקומות קרובים וסמוכים לירושלים. וכך אולי יהיה גם בדין שאלת גשמים ומכאן הקשר לנושא שלנו.

³⁴ ההפך אומר אביי, כשיש עולי רגל מרובים, כמו בימי בית ראשון, השירות מצויות ויוצאות ביום ובלילה ויש תנועה ערה, מספיק שלושה (שבעה) ימים. אבל בבית שני בו היה מיעוט עולי רגל והתעכבו עד שיצאה שיירה גדולה שהיא גם בטוחה יותר, צריך הפסקה של חמישה עשר יום. המשותף לשתי דעות אלה, של רב יוסף ושל אביי הוא, ראשית, שיש קשר מעניין בין דין השבת אבידה ושאלת גשמים; ושנית, שאפשר שבשניהם תשתנה ההלכה בהתאם למציאות כמות עולי הרגל, אמצעי התחבורה (מטוסים בימינו), הבטיחות בדרכים וכו'. גם מגמרא זו אפשר היה לחשוב שז' בחשוון איננו 'תאריך מוחלט' ואולי נהגה כר' יוחנן לעיל.

³⁵ רבא פשוט מפריד בין דין אבדה שבו לא רצו להטריח יותר מדי את מוצא האבדה ובין דין שאלת גשמים שבו ימתינו עוד כמה ימים לשאלת הגשמים (ויזכו לחורף מבורך).

מסכת תענית דף י עמוד א – הדין המיוחד בגולה

גמרא. אמר רבי אלעזר: הלכה כרבן גמליאל.³⁶ תניא, חנניה אומר: ובגולה עד ששים בתקופה.³⁷ אמר רב הונא בר חייא אמר שמואל: הלכה כחנניה.³⁸ ... איבעיא להו: יום ששים כַּלְפָּנֵי ששים, או כַּלְפָּתֵי ששים? - תא שמע; רב אמר: יום ששים כלאחר ששים, ושמואל אמר: יום ששים כלפני ששים. אמר רב נחמן בר יצחק, וסימנך: עילאי בעו מיא, תתאי לא בעו מיא. אמר רב פפא: הלכתא, יום ששים כלאחר ששים.³⁹

רא"ש מסכת תענית פרק א סימן ד (דף י ע"א) – כל מקום כפי שמתאים לו

ותמה אני למה אנו נוהגין כבני גולה בהא. נהי דהש"ס שלנו בבלי,⁴⁰ מכל מקום דבר התלוי בארץ אם בכל היתה מצולת מים ולא היו צריכות למים, כל הארצות צריכין למים במרחשון, למה נאחר השאלה עד ששים לתקופה? והדבר ידוע אם לא היה מטר יורד עד ששים לתקופה היה הזרע אבד ולמה לא נעשה כמשנתנו. ובפרובינצא ראייתו שהיו שואלין את הגשמים במרחשון וישר מאד בעיני.⁴¹

תוספות יום טוב מסכת תענית פרק א – עד גבולה הצפוני של ארץ ישראל

כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת - ... שהוא בצפונה של ארץ ישראל. כמו שכתב רש"י בתחילת ספר יהושע (ד ד) בפסוק: "מִהַמְדְבָר וְהַלְבָּנוֹן הַזֶּה וְעַד־הַנְּהַר הַגָּדוֹל נְהַר־פְּרָת". וכן הוא בגמרא [קידושין] בפרק עשרה יוחסין.⁴² ומפורש תמצא ביחזקאל סי' מ"ז ומ"ח בחלוקת א"י לעתיד ליי"ב שבטי ישראל באורך ממזרח למערב לכל שבט ושבת ורוחב לכל שבט ושבת בשוה כזה כן זה.⁴³

³⁶ הגמרא כאן מתייחסת למשנה ג שראינו בראש הדף: "בשלושה במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמישה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת", ומכרעה כרבן גמליאל שמתחילים לשאול על הגשם בז' בחשוון, שהיא גם שיטת ר' יהודה בתוספתא כפי שהבאנו לעיל. אבל המשך הגמרא הוא העניין העיקרי.

³⁷ נראה שגמרא זו בבבלי מאוחרת לגמרא שראינו לעיל בדף ד וקובעת, בסופו של דבר, דין מיוחד לבבל (בפעם השנייה), כנראה גם בריחוק רב מתקופת בית המקדש ועלייה לרגל. בארץ ישראל נשאר המנהג של ז' בחשוון (או כבר באסרו חו) גם כשפסקו עולי הרגל אולי במעין "זכר למקדש" ו"מהרה ייבנה בית המקדש", אך יושבי הפרת, החידקל וארץ שנער המשופעים במים ואינם תלויים כ"כ בגשם כמו בארץ ישראל (תלויים בגשם שיורד בטורקיה), אינם ממהרים לשאול על הגשמים, גם לא מתוך הזדהות עם ארץ ישראל, וקבעו זמן לעצמם, שמתאים יותר למציאות האקלים והחלקאות שלהם, זמן שגם לא תלוי בלוח העברי, אלא רק בלוח השמשי (כפי שראינו לעיל באופן חלקי בתוספתא תענית), והוא: "שישים יום אחר התקופה". התקופה היא תקופת תשרי שחלה ביום השוויון הסתווי של היום והלילה שהוא 23 בספטמבר (בלוח האסטרונומי של ימינו). לפי זה יום שאלת הגשמים בבבל צריך להיות 22-23 בנובמבר. כך נזכר למשל בספר אבודרהם בערך שמונה עשרה ברכת השנים (שמודע גם לעיבור השנה הכללית של פברואר 29 יום כל ארבע שנים). מבבל פשט המנהג לכל תפוצות הגולה (לא בלי ויכוחים ודעות שונות כגון שיטת הרא"ש שנראה להלן). למעשה נוהגים היום בחו"ל לשאול על הגשמים ב- 4-5 בדצמבר. כנראה בשל הסטת לוח השנה הנוצרי ב- 11 יום קדימה בתיקון הגריגוריאני במאה 16, בעוד שמנהג בבל המוזכר כאן בשם חנניה מבוסס על חישוב התקופות שעשה האמורא שמואל. הרוצה להעמיק בנושא יפנה לערך **ארבע התקופות** בויקיפדיה ומשם למקורות אחרים. ראו גם **שאלת הגשמים בארץ ובחו"ל** באתר ישיבה **וסקירה מפורטת של הנושא ע"י חיים סימונס** באתר דעת. ומקצת מהדברים הבאנו גם אנו בדברינו **תקופת טבת ולילותיה** בפרשת ויגש.

³⁸ שמואל האמורא, בן דורו וכן זוגו ללימוד של רב (אבא אריכא), אכן ראוי לפסוק בנושאים כאלה שהרי היה בקי בחכמת האסטרונומיה ועסק הרבה בחישובי הלוח וכונה בשל כך: "שמואל ירחינאה" (בבא מציעא פה ע"ב); ואף העיד על עצמו: "נהירין לי שבילי דשמיא כשבילי דנהרדעא, לבר מכוכבא דשביט דלא ידענא מאי ניהר" (ברכות נח ע"ב). שיטת רב אדא לחישובי לוח השנה מדויקת מזו של שמואל, אך עדיין שיטת שמואל נוהגת לגבי מועד שאלת גשמים בחו"ל וברכת החמה הנוהגת פעם ב-28 שנה (הפעם הבאה, כ"ג ניסן תשצ"ז). ראו אתר דעת בערך **תקופה**.

³⁹ נחלקו רב ושמואל אם יום השישים לתקופה, בו עצמו, כבר שואלים על הגשמים או רק ביום שלאחריו. שמואל אומר: "יום שישי כלפי שישים" ורק ביום שלאחריו מתחילים לשאול על הגשמים בבבל ואילו רב אומר: "יום שישים כלאחר שישים" ובו עצמו מתחילים לשאול על הגשמים. (האם שנת 2000 היא חלק מהמאה העשרים או המאה ה-21?). ונפסק דווקא כרב ולא כשמואל והסימן שרב נחמן בר יצחק נותן הוא: העליונים (ארץ ישראל שנחשבת "גבוהה מכל הארצות" - עולים אליה, קידושין סט ע"א, ספרי דברים פסקא כג) צריכים מים; התחתונים (בבל השוכנת במישור בין הנהרות) אינם צריכים מים. רב שלמד שנים רבות תורה בארץ ישראל (היה תלמידו של רבי יהודה הנשיא) מקדים ואילו שמואל שכל חייו בבבל - מאחר.

⁴⁰ שככלל הולכים להלכה כתלמוד הבבלי שנלמד ונשנה ולא כירושלמי שנופץ ונלמד פחות. אבל זה בידינו איסור והיתר.

⁴¹ הנה כי כן היו שניסו להגביל את השיטה הבבלי של שאלת הגשמים ליום השישים לאחר תחילת תקופת תשרי, לבבל עצמה ולאפשר לכל מקום לעשות כפי שמתאים לו וככלל שקבעה הגמרא לעיל: "אין שואלים על הגשמים אלא סמוך לגשמים", או לפחות שינהגו תפוצות ישראל (חוץ מבבל שקבעה מנהג לעצמה) כמנהג ארץ ישראל - בז' במרחשון, כפי שעשו בפרובנס. מה גם שראינו לעיל שעפ"י הגמרא בתענית דף ד בבבל עצמה הייתה תקופה שנהגו בז' בחשוון! אבל גברה שיטת בבל ונפוצה לכל פזורות ישראל ונדחק מועד שאלת הגשמים של המשנה לקרן זוית. עד שחידשו הבנים ששבו לגבולם. אולי זה הזמן להניח למנהג בבל ולחזור בכל תפוצות ישראל לז' בחשוון, לדין המשנה ולארץ ישראל "אשר עיני ה' אלוהיך בה מראשית השנה וכו'".

⁴² ראו קידושין סוף דף ע"א עמוד ב, תחילת ע"ב עמוד א לגבי הגבול בין ארץ ישראל ובבל לעניין ייחוס משפחות.

⁴³ וגבול נחלת השבטים הצפוניים ביותר: דן, אשר, נפתלי מנשה, בצידו המזרחי מגיע עד נהר פרת (בקטע הצפוני שלו), עפ"י נבואת יחזקאל. ראו דעת מקרא ספר יחזקאל פרק מח ואטלס דעת מקרא עמוד 325. ראו גם תוספות מסכת סנהדרין דף יא עמוד א שעושה את החשבון הסימטרי של סוף החורף, ביכולת של היושבים בקצה ארץ ישראל המורחבת להגיע לחג הפסח, לגבי הדין שמעברים

ירושלמי תענית פרק א הלכה ב – השינוי אחרי חורבן הבית

ר' חייה בר בא אתא מן צור ואמר מן שמיה דר' יוחנן: הלכה מקום שמזכירין שואלין. רבי אחא דרש בבית מדרשא, רבי ירמיה דרש בכנישתא דבולי: ⁴⁴הלכה, מקום שמזכירין שואלין. ⁴⁵והא תנינן: "בשלושה במרחשון שואלין את הגשמים!" ⁴⁶אמר רבי תנחום בר חייה: בשעת המקדש שאני. ⁴⁷תני אמר רבי יודה: לפי שבעולם הזה התבואה עושה לששה חדשים והאילן עושה לשנים עשר חדש. אבל לעתיד לבוא התבואה עושה לחדש אחד והאילן עושה לשני חדשים, מה טעמא? "לְחַדְשֵׁי יְבָכָר" (יחזקאל מזי ב). ⁴⁸

שו"ת יביע אומר אורח חיים סימן י -

הנה ידוע כי הרמב"ן כותב, שבזמן הזה שאין עולי רגלים מצויים, בני ארץ ישראל הזקוקים למטר, שואלים את הגשמים החל ממוצאי יום טוב של שמיני עצרת ⁴⁹... אלא דאנן לא קיימא לן כדעת הרמב"ן, אלא כדעת הר"ף והרמב"ם ⁵⁰ והרא"ש שאף בזמן הזה, בני א"י שואלין את הגשמים רק משבעה בחשון ואילך. ⁵¹ וכן פסקו הטור שולחן ערוך (סי' קיז ס"א). וכן המנהג פשוט. ומכל מקום הואיל ומיום שמיני עצרת מזכירים אף בא"י משיב הרוח ומוריד הגשם, בדיעבד מי שטעה ושאל טל ומטר החל ממוצאי יום טוב של שמיני עצרת, אינו צריך לחזור, כיון שעכ"פ עונת הגשמים היא, ואין המטר אז סימן קללה. וכדמוכח במתניתין ריש תענית: "מאימתי מזכירין גבורות גשמים ר' אליעזר אומר מיו"ט הראשון של חג, ר' יהושע אומר מיו"ט האחרון של חג, א"ל ר' יהושע לר' אליעזר: הואיל ואין הגשמים בחג אלא סימן קללה למה הוא מזכיר? א"ל ר' אליעזר: אף אני לא אמרתי

את השנה לצורך עולי הרגלים ואלה דבריו: "ומפני גליות ישראל שנעקרו ממקומן - משום דהנך דיתבי בא"י אין צריך לעבר, דאפילו האחרון יכול להגיע מר"ח ניסן עד פסח כדתניא פ"ק דתענית (דף ז.) גבי שאלת גשמים ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע האחרון שבישראל לנהר פרט". לפי שיטות אלה, עולי הרגל שאנו מתחשבים בהם הם בעצם בני ארץ ישראל ולא אנשי בבל שרובם גר מעבר לנהר פרט. ראו חידושי ריטב"א בבא מציעא כח ע"א שעושה חשבון שארץ ישראל לעתיד לבוא תהיה "ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה דהו להו מאתים פרסאות לכל רוח לירושלים", והרי מהלך אדם בינוני ביום הוא עשרה פרסאות אז צריכים "עשרים יום עד נהר פרט". ותשובתו היא: "לאו קושיא היא, כי החוזרים לבתיהם מעולי רגלים ראוי להם לטרוח וללכת יותר ממהלך אדם בינוני שלא תתאחר שאלת הגשמים". היינו יש גבול עד כמה צריכה ארץ ישראל לאחר בשאלת הגשמים ולהתחשב בעולי הרגל! שידרזו קצת בהליכתם ובחזרתם.

⁴⁴ אחד מבתי הכנסת המרובים שהיו באותה תקופה בטבריה. "בול" הוא מועצת העיר והחוקרים סבורים שבית כנסת זה, כנישתא דבולי, עמד בסמוך לבניין המועצה. ראו מאמר של **חיים חמיטובסקי בפורטל הדף היומי**, וכן מאמר של **זאב וייס בתי כנסת עתיקים בטבריה ובחמת** באתר מט"ח.

⁴⁵ ראו כמה שורות קודם שהכלל "מקום שמזכירין - שואלין" (שכאן הוא מקורו) נתפס בהתחלה כתקף לסוף החורף ולחג הפסח. היינו, שמרגע שמפסיקים להזכיר גבורות גשמים - "משיב הרוח ומוריד הגשם", פשיטא שגם מפסיקים לשאול על הגשמים, היינו לומר טל ומטר. אבל בהמשך הסוגיה, משתמע שהכלל נכון גם על תחילת החורף, היינו על חודשים תשרי-חשוון. שלושה אמוראי ארץ ישראל חוזרים בברור על הלכת ר' יוחנן שהשאלה על הגשמים נוגעת מיד כאשר מתחילים לומר מוריד הגשם, היינו להזכיר.

⁴⁶ וגם אם משהו נזכר בדין המשנה, הוא מקדים לשיטת ר' מאיר או סתם משנה ששואלים כבר בג' בחשון. ראו בירושלמי שם הלכה ג: "ר' אבא בר זמינא ר' לעזר בשם ר' הושעיה: הלכה כמי שהיא אומר בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים".

⁴⁷ מקור זה הוא הברור ביותר לכך שהמשנה שמפרידה בין הזכרה לשאילה, בין בהפרש ימים זה או אחר, שוב אינה בתוקף מאז שחרב הבית. וגם אם נקבל הפרדה זו, לא נאחר ל ז' בחשון כשיטת רבן גמליאל, אלא נקדים לג' בחשון כשיטת ר' מאיר.

⁴⁸ קטע זה, אפשר שהוא דרשה נפרדת ואפשר שהוא נימוק להלכה "מקום שמזכירין - שואלין" שהתחדשה לאחר חורבן הבית. זאת, משום שארץ ישראל זקוקה לשישה חודשים מלאים של גשם (שגם הם מתקיימים קושי, גם אם נתחיל לשאול בשמיני עצרת ונפסיק בראשון של חג הפסח). רק לעתיד לבוא, כאשר הארץ תיתן תבואתה ופריה בזמנים קצרים יותר, אולי נוכל לחזור ולנהוג כדן המשנה.

⁴⁹ ראו שהסמך לשיטת רמב"ן הוא כל מקורות הירושלמי לעיל.

⁵⁰ שיטת הרמב"ם שלא הספקנו להביאה למעלה, נמצאת רמב"ם בהלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ב הלכה טז: "משבעה ימים במרחשון שואלין את הגשמים בברכת שנים כל זמן שמזכיר הגשם, במה דברים אמורים בארץ ישראל אבל בשנער ובסוריא ובמצרים ובמקומות הסמוכות לאלו והדומין להן שואלין את הגשמים ביום י ששים אחר תקופת תשרי". "מקומות הסמוכים והדומים", משאיר מקום לחשוב שלא כל העולם שמחוץ לארץ ישראל ינהג כבבל (אמריקה וגם אירופה לא בדיוק סמוכות), אבל ככה הבינו מפרשי הרמב"ם. ראו אגב התייחסותו שם בהלכה יז למקומות עם מזג אוויר שונה לגמרי (כולל אולי חצי כדור הארץ הדרומי): "מקומות שהן צריכין לגשמים בימות החמה כגון איי הים הרחוקים שואלין את הגשמים בעת שהן צריכין להן בשומע תפלה. ומקומות שהן עושין יום טוב שני ימים אומר מוריד הגשם בתפלת מוסף של יום ראשון של שמיני עצרת ומתפלל והולך כל ימות הגשמים".

⁵¹ חזרנו לשיטת הרא"ש שראינו בקצרה לעיל. ראו תשובה בכלל ד' אות י' בספר תשובותיו. הוא אמנם אינו מסכים עם השיטה שבימינו יתחילו לשאול על הגשמים מיד ממוצאי יום טוב האחרון של סוכות (כרמב"ן ואחרים), אבל נלחם בכל עוז שבאשכנז יתחילו לשאול בז' בחשון כמנהג ארץ ישראל (המשנה) ולא כמנהג בבל וכפסיקת הרמב"ם. כל ארץ תעשה כמנהג המתאים לאקלימה ומה שנכון לבלל לא בהכרח נכון לשאר תפוצות הגולה. הוא מציין שם בסיוף שכאשר בא לפרובאנס (מונפלייר) שמח לראות שהם מתחילים לשאול בז' בחשון ולא שישים יום אחרי התקופה כבבל. ראו עוד שם בתשובה הנ"ל שהרא"ש ציווה בשנים שחונות להמשיך לשאול על הגשמים גם אחרי פסח "עד שבועות". הכל לפי צרכי המקום והשעה.

לשאול אלא להזכיר וכו'". מבואר מכאן שלאחר שמיני עצרת אין הגשמים סימן קללה כלל, כיון שעונת הגשמים היא.⁵²

חורף טוב וגשמים בעיתם ובנחתם⁵³ מחלקי המים

מים אחרונים: הרב שלמה זלמן אוירבך זצ"ל שאל פעם את התלמידים שאלת חידוד: מדוע באופן סימטרי בסוף החורף, לא יפסיקו לשאול גשמים 15 יום לפני ט"ו בניסן (בו מפסיקים להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם), על מנת שהדריים בנהר פרת יעלו לרגל לירושלים לחג הפסח.⁵⁴ ניחא לחזור בתחילת החורף, תמיד יחזרו עולי הרגל לבתיהם. אבל לעלות לרגל, אולי יימנעו בגלל הגשם. והשיב להם הרב אוירבך מה שהשיב במילתא דבדיחותא על עולי הרגל שבאים לחג הסוכות בבגדי קיץ, בעוד שהעולים לרגל לחג הפסח באים בבגדי חורף. וכאשר סח לי חותני הרב יוסף יהודה ע"ה מעשה זה ושאלה זו, אמרתי לו שיש גבול להתחשבות של בני ארץ ישראל באותם שגרים בנהר פרת. בתחילת החורף, בו אנו מצפים ומתפללים לשנה גשומה, מאחרים קצת (הגם שנכנסים לבעיית הרביעה הראשונה וסדר התעניות כפי שראינו לעיל). אבל בסוף החורף, שפעמים רבות יש שנים מעוטות גשמים והצורך בגשם גדול מאד לקראת חודשי הקיץ הארוכים, מבקשים ושואלים על הגשם עד הרגע האחרון!⁵⁵ ונראה שהדברים מחוברים היטב לשיטת ר' יוחנן הארץ-ישראלי שראינו לעיל ולכל שיטות הראשונים של חיבור הזכרת גשמים ושאלת הגשמים גם בתחילת החורף מיד לאחר חג הסוכות. ואמר לי חותני ששמח הרב אוירבך על הדברים.

⁵² סוף דבר, הכריעו רוב הראשונים ובראשם הרמב"ם, הר"ף והרא"ש, ובעקבותיהם הטור והשולחן ערוך (כנגד רמב"ן, ריטב"א והמאירי), שבני ארץ ישראל ינהגו בשיטת רבן גמליאל במשנה וכפי שקבעה הגמרא בתענית י ע"א: "אמר רבי אלעזר: הלכה כרבן גמליאל" (ראו גמרא תענית דף י והערה 22 לעיל), ולא כשיטת ר' יוחנן וכמהלך הסוגיה בגמרא תענית דף ד הנ"ל, גם לאחר חורבן המקדש. (שיטת ר' יוחנן מוצאת לה הד אולי לפחות בהלכה שמי שטעה ושאל על הגשם לפני ז' בחשוון אינו צריך לחזור). ובני חז"ל יעשו מה שיעשו. ראו דבריו של הרב עובדיה יוסף זצ"ל גם בשו"ת יחיה דעת חלק א סימן עג שמסביר את כל העניין מהיסוד ועד ימינו: "למה שאין אנו מתחילים לשאול טל ומטר בברכת השנים אלא החל משבעה בחשוון, ואילו הזכרת גשמים בתפילה משיב הרוח ומוריד הגשם אנו מקדימים אותה ליום חג שמיני עצרת ... שאז היא עונת גשמים ... הנה הטעם מבואר במשנה (תענית י ע"א), לפי שבזמן שבית המקדש קיים היו נוהגים כל קהילות ישראל מכל ארצות פזורהם לעלות ליראות את פני ה' שלש פעמים בשנה. ובחג הסוכות לא היו יוצאים לחזור לבתיהם אלא לאחר חג שמיני עצרת, והיה דרוש להם זמן של כשבועיים ימים, בכדי שיספיקו להגיע אל חצריהם וטירותם. ולכן אמרו חז"ל שאין לבני א"י לשאול ולבקש רחמים על הגשם עד יום שבעה בחשוון, כלשון המשנה: עד שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת. ולא ידביקם הגשם בעודם בדרכם הביתה. ורק לומר משיב הרוח ומוריד הגשם שהוא שבח להקב"ה, מתחילים מיום חג שמיני עצרת, שהוא עונת גשמים. ולפי דעת הר"ף והרמב"ם גם לאחר חורבן בית המקדש אין שואלים את הגשמים בברכת השנים אלא החל משבעה בחשוון, והסביר הר"ן טעמם ונימוקם, לפי שגם לאחר החורבן היו נקבצים ובאים מכל הסביבות לעלות לרגל לירושלים. ובייחוד אל שריד בית מקדשנו הכותל המערבי, כמאמר חז"ל במדרש רבה (במדבר רבה יא ב, שיר השירים רבה ב ד) על הפסוק הנה זה עומד אחר כתלנו, זה הכותל המערבי שלא זזה שכינה משם לעולם, שנאמר: והיו עיני ולבי שם כל הימים. וכן אמרו עוד במדרש שיר השירים: הנך יפה רעיתי, זו כנסת ישראל, שהיא יפה בעלייתה לרגל, שנאמר: מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב. הנך יפה עיניך יונים. מה יונה זו אף על פי שניטלו גוזליה אינה נוטשת שובכה לעולם, כך ישראל אף על פי שחרב בית המקדש וגלו ישראל מעל אדמתם, לא ביטלו מצות עליה לרגל שלוש פעמים בשנה".

⁵³ כתפילת חוני המעגל: "לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה" (מסכת תענית פרק ג משנה ח)

⁵⁴ הגמרא בתענית ד ע"ב ענתה על כך שאין טעם בריצוי שאין אחריו שאלה (הערה 22 לעיל), אבל לחדד את התלמידים תמיד כדאי, כולל לבחון אם הם זוכרים את הגמרא הנ"ל.

⁵⁵ ולא בכדי אומר ר' מאיר ששואלים על הגשם עד שיעבור כל חודש ניסן. מה שאירע בימי הנביא יואל לא היה מקרה יחיד.